

ПЕДАГОГІЧНЕ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО

У статті розкрито педагогічні ідеали Тараса Шевченка, що містяться в його особистісних поетичних авторських цінностях: Бог, Україна, Правда, Мати, Родина, Любов, Воля, Істина. Шевченкознавство – аксіологічне.

**Тетяна
АНДРУЩЕНКО**

Завідувача кафедри етики та естетики НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор філософських наук, професор

Вірші Шевченка пройняті любов'ю до природи, глибоким відчуттям її краси. У спогляданні її поет сам знаходив хоч тимчасове заспокоєння від своїх страждань з приводу неправди, що діється в Україні, та навчає цього інших. Шевченко вірить у те, що засобами виховання можна змінити людину.

Ключові слова: педагогічні ідеали, аксіологія, філософія життя, особистісні поетичні авторські цінності.

Вимір осягнення, засвоєння, упродовження педагогічної спадщини Шевченка з'ясовується, реалізовується через вічний процес заглиблення у його філософію життя, лірико-поетичний, мистецький світ у контексті з ідеалами сучасності із цивілізаційними, загальнокультурними процесами.

С п а д щ и н а Тараса Григоровича Шевченка є частиною історії народу, його долі, ментальності, світосприйняття, духовності, моралі, прагнення до знань, пошуку ефективності організації та змісту освіти народу, виховних ідеалів, національної свідомості. Це – історія філософії життя, мови, літератури, етнопедагогічного феномену, культури, релігії.

Шевченко – поет і художник – не лише випереджав свій час, а й проклав

місток у наступні століття. Спадщина Шевченка у свій спосіб трактувала педагогічні цінності, зорієнтувала народ на знання, моральність, патріотизм, національну свідомість, на правду, добро, громадянський, батьківський обов'язки.

Педагогічне шевченкознавство – аксіологічне, адже Т. Шевченко був патріотом своєї землі, свого краю, народолюбцем і віруючим-християнином. У поезії та інших літературних творах через чесноти героїв, високу моральність змальована Україна, український народ, його прага до знань, до джерел духовності, до пошуку своїх коренів. Педагогічні ідеали Т. Шевченка – в його особистісних поетичних авторських цінностях: Бог, Україна, Правда, Мати, Родина, Любов, Воля, Істина. Вони висловлюються через надію на того, хто виросте, вихований іс-

**Людмила
ВОВК**

Завідувача кафедри теорії та історії педагогіки НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор педагогічних наук, професор

торією свого Народу, Землі, Краю і правдою саме через інтелект поколінь. Він сподівається:

*Може, верну знову
Мою правду безталанну
Моє тихе слово.*

Серед виховних ідеалів пріоритет належить правді. За нею поет сумує, її шукає на Землі й на Небі, вірить, що високим педагогічним показником особи, народу буде правда:

*Може, ще раз сонце правди
Хоч крізь сон побачу...*

*Спи, гетьмане, поки встане
Правда на сім світі.*

*Нехай же серце плаче,
просить*

Святої правди на землі.

Це робить Шевченка народним поетом, наставником дорослого населення і молоді, а також характеризує акмеологічну зорієнтованість літературної та художньої спадщини.

Проте характером, змістом життя, постаттю своєю він демонструє зразки самоосвіти, самовиховання, гуманізму, високої моралі, патріотизму, відданості духовним, громадянським, національним ідеалам. Педагогічні погляди поета реалізовані у його творах і практичній громадсько-просвітницькій діяльності.

Ідеї Т. Шевченка, як і Аристотеля, Сократа, Конфуція, Я. Коменського, Г. Сковороди, розкривають взаємозв'язок соціальних та педагогічних факторів у формуванні потреб особистості в освіті, філософію освіти, сприяють розумінню тенденцій розвитку педагогічної науки.

І. Огієнко підкреслював, що з Шевченкового духовного стилю склався б курс

морального богослов'я – як по-Божому жити на світі, оскільки це – стиль широкого народний, всеукраїнський.

Середина XIX ст. характеризувалася станом, коли письменницькі твори ширилися Україною в рукописах ще до друкування. Твори Т. Шевченка, І. Гулака-Артемовського, І. Котляревського, Г. Сковороди та інших авторів читали, переписували, вивчали. Рукописи можна було зустріти навіть при найубогіших сільських церквах [5].

Морально-духовні, патріотично-духовні рядки “оздоровлювали серце” і “просвітляли розум” [4].

18 квітня 1840 року з'явилася перша збірка Шевченка – “Кобзар”. Це була подія величезного значення не тільки в історії української літератури, а й в історії самоосвіти, самоосвідомості українського народу, народної андрагогіки. Змістовність, народність, громадянськість, духовність, моральність, поетична майстерність “Кобзаря” стали надбанням не лише літературним, а й педагогічним.

Форзац першого видання, 1840

Кобзар виданий 1911 року в Санкт-Петербурзі

Мова “Кобзаря” – розповідна, твори повчальні. Основною наукою для простого люду здебільшого була церковна проповідь. До такої форми вдається й Шевченко. Ця методика засвідчує його педагогічний талант. І зміст, і характер, і спрямованість до інтересів читача були для автора значущими, першочерговими.

С. Русова назвала “Кобзар” джерелом самоосвіти й “об’єднуючим лозунгом усієї України – від Карпатських гір до Дону, де жило, говорило все українське, національне, органічно поєднане з усім світовим” [4]. Через твори Шевченка народ сприйняв свою літературну мову, історію, глибину свого етносу, віри. Педагогічність Т. Шевченка – у проблемі його поглядів на дитинство, дитину, родину, інтелектуальне поле краю, філософію освіти, зокрема на педагогічність народної і літературної мови.

Сучасники згадують, як у Києві та інших містах і селах, в гуртках читали “Кобзаря” Шевченка: “А малороси та студенти різних націй читали з побільшеним запалом. Дехто навіть навчався української мови, щоб зрозуміти Шевченка”. Спроби покласти в основу української літературної мови живу народну мову мали переважно регіонально-діалектний характер. Хоча, певна річ, і мова І. Котляревського, і І. Гулака-Артемівського, і М. Шашкевича, і І. Некрашевича спонукали до книги, до читання, а отже, до поглиблення розумового розвитку, до знань загальним. Попередники Т. Шевченка не використовували етранжизмів і застосовували до них принципи народної етимології (наприклад, „портрет” у І. Гулака-Артемівського – „патрет”). Шевченко сміливо використовував, не перекинувши чужі слова (“Возлюблену муз і грацій”, “молилася своїм пенатам” – “Неофіти”). Дослідники вказують, що Т. Шевченко розбудовував українську літературну мову не як етнографічну говірку, а як європейську мову, рівно-варту з іншими європейськими мовами, що важливо для

сучасної науки й освітньої практики. Чимало фразеологічних зворотів, здебільшого афористичного типу, вносить Тарас Григорович у літературну мову з творів красного письменства, чим безперечно впливає на мислення, пізнавальну діяльність, мотиваційний процес пізнавальної навчальної діяльності: “Од молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчить, бо благоденствує” (про російську національну політику); “Було колись в Україні – ревілі гармати” (до історії України).

Чимало мовних перлин Шевченка стали рідними педагогічними настановами кожному ще з шкільної парти:

*Учітеся, читайте,
і чужому научайтесь,
і свого не цурайтесь.*

Народна за побудовою мова, національно-патріотичний зміст творів, любов до майбутніх читачів зробили Шевченка учителем, наставником, пророком, інтелектуальним, духовним і соціальним поведирем для народу.

Шевченкове слово, сповнене громадянської і духовної моральності, водночас виховувало народ, формувало свідомість народу і мало пізнавальне значення.

Людина, “на всю широчінь цього слова”, на всю величність і святість значення, була головною темою помислів, турбот і всієї творчості Т. Г. Шевченка.

Т. Шевченко вважав найбільшою цінністю особистості її людську гідність. Цей педагогічний принцип супроводжував ставлення поета до людей. Він високо цінував людину незалежно від її національної, соціальної приналежності. Поет вбачав і відчував прояви людської гідності. Його стосунки з друзями, родичами, близьким оточенням вражають уважністю і ширістю. Серед людей, пошанованих поетом, були не лише українці, а й росіяни, чехи, поляки, казахи. Людей праці, які зберігали свою гідність за різних обставин, поет і оспівує, і поважає, і любить.

Епоха Шевченка співвідносилась із запровадженням ідеї нової про-

грами елементарної освіти, яка різко поривала з часословом і псалтирем.

Шевченко обмінюється (грудень 1857 – січень 1858 рр.) з Костомаровим своїм поглядом на майбутні книжки для народу. Він вважає, що народ здатний сприймати граматику своєї мови, хоча б “коротку” історію, географію, космографію, природознавство.

В уявленні Шевченка початкове навчання не повинно обмежувати світогляд учнів лише навичками читання, письма та лічби, а давати їм знання про світ, держави і народи, які живуть на Землі.

Менше, ніж за 10 років (1838–1847) Тарас Григорович зміг самостійно глибоко засвоїти наукові знання зі стародавньої історії, історії середніх віків та нової історії, історії мистецтв, російської, античної і нової західноєвропейської літератури, зоології, фізіології, фізики, землеробства тощо. Він ґрунтовно вивчив французьку мову, міг слухати читання французьких книг.

Короткий запис у щоденнику з приводу праці Костомарова “Богдан Хмельницький”, судження автора про французьку буржуазну революцію та про різні події з вітчизняної історії безперечно засвідчують, що Шевченко не лише цікавився, знав, але і мріяв, дбав, щоб народ послуговувався системою знань із “правильної історії”.

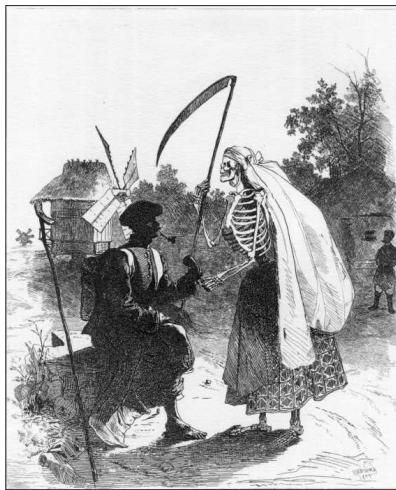
Задуманий Шевченком і розпочатий ним випуск “Живописной Украйны” мав своїм завданням, з одного боку, дати народові знання у галузі історії, географії,

природи своєї країни, а з іншого – розвивати художній смак, смак до справжнього мистецтва.

1844 року в Петербурзі вийшов альбом офортів Т. Шевченка “Мальовнича Україна”. Шевченко-художник прагнув представити Україну “...її краєвиди, її красу, її славну історію” не менше, ніж “перед очі освіченого люду, перед очі всього цивілізованого світу”. Книга стала першим візуальним і змістовним сприйняттям українцями свого краю, відіграла відповідну просвітницьку роль [11].

У ціннісній поведінці людини віддзеркалюється почуття обов’язку, усвідомлення себе як частини навколишнього світу, розуміння своєї значимості. В умовах тодішньої традиційної культури існували народні нормативи поведінки. Не порушуючи усталених норм, твори Шевченка збуджували ціннісну поведінку, оскільки вона завжди є емоційною. І вірші, і художні твори видатного

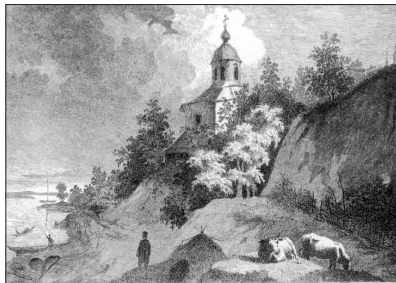
Альбом офортів Т. Шевченка “Мальовнича Україна”

Казка, 36x42 см

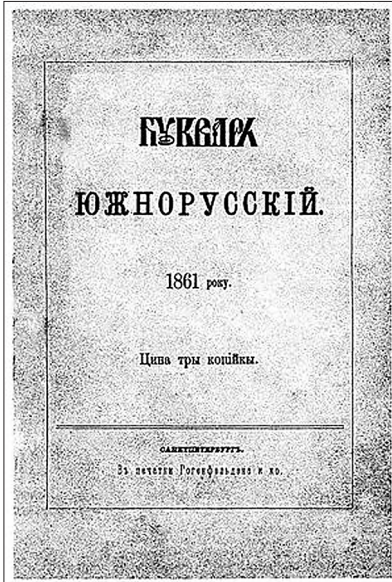

Старости, 27x35 см

Видубицький монастир у Києві, 17x24 см

українця збуджували думку народу, піднімали дух, додавали оптимізму, формували людську гідність, віру.

Живопис, поезія, пісня повинні формувати у вихованців сприйняття життя в системі людяності, а не просто давати їм засоби веселого, легкого, безтурботного проведення часу.

Поетичні і мистецькі твори Шевченка, адресовані широкій аудиторії, мали резонансне культурно-освітнє значення. Вони допомагали з пізнавальної позиції об'єктивно зрозуміти найважливіші грані українства, надихали на ідею вшанування національних та громадянських ідеалів.

Шевченко наблизив літературу до найважливіших чинників розвитку суспільної та освітньої свідомості. Він спрямовував літературу, художнє слово в на-

користовували представники громадсько-педагогічного руху в недільних школах. Поширення творів Т. Шевченка, використання їх як змісту знань сприяло вивченню історії свого народу, мови, пропаганди духовності і моралі, правди про сувору навколишню об'єктивність:

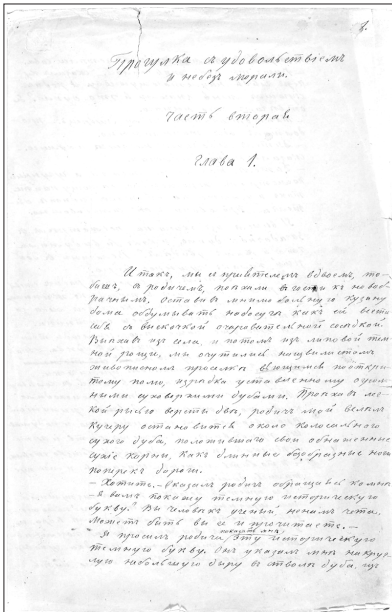
*Кругом неправда, і неволя...
Скрізь неправда,
де не гляну...*

Національний аспект культурної, освітньої спадщини українського народу характеризується як чуттєво-емоційний досвід поколінь. Він має глибокі історико-педагогічні корені і спирається на класичні засади світової освітньої традиції, ідеалом якої була особистість, здатна інтелектуально вдосконалюватись протягом життя [4].

Про освіту народу розмірковували представники вітчизняного літературного кола різних епох. "Вибрані місця з листування з друзями" М. В. Гоголя відображали настрої поміщиків, переконаних у тому, що "вчити мужика грамоти для того, щоб дати йому можливість читати пусті книжечки, які видають для народу європейські людинолюбці, насправді дурниця". Вважалося, що "у мужика немає зовсім для цього часу".

Всупереч таким міркуванням і висловлюванням про прагнення народу до освіти, Т. Г. Шевченко озвучує власну думку. У поемі "Гайдамаки", звертаючись до гайдамаків, поет говорить:

*Йдете в люди,
а там тепер
Все письменне стало.*

Сторінка рукопису
"Прогулка с
удовольствием и
не без морали"

род. Принагідно й народ визнав його своїм поетом і вчителем. "Буквар Южнорусский" Т. Шевченка широко ви-

Уже в XIX ст. проблему внеску спадщини Шевченка в освіту, ролі просвітництва, що реалізовувалась через залучення творів поета до народного читання, з'ясовували В. Аскоченський, В. Доманицький, І. Огієнко, С. Русова та ін. У 1909 р. Огієнко готує цикл публікацій під рубрикою “Нариси з духовного життя наших селян” на замовлення редактора україномовної газети “Рада”. Серед запропонованих тем були такі: “Шевченко на селі”; “Чи знають Шевченка та його твори наші селяни?”; “Як колись читали Шевченка?”; “Що читають на селі”; “Українська свідомість наших селян” [10]. Автор осмислював сприйняття поезії і генія Кобзаря народом, роль поета у самоосвіті, інтелектуальному, духовному розвитку народу.

В. І. Аскоченський згадував, яке враження склали на нього вірші Т. Шевченка і як він застерігав поета, щоб остерігався читати твори суспільно-історичного, суспільно-політичного спрямування. Твори навчали, розвивали свідомість народу, але своєю ідеологією привертали увагу урядових спостерігачів.

Для педагогічної Шевченкіани навіть символічно, що В. Доманицький, якого можна занести до списку перших істориків педагогіки України, виступив і дослідником спадщини Шевченка геніальної і з гуманітарного, і з педагогічного погляду. Праці Огієнка, Доманицького, поряд із дослідниками пізніших етапів, сприяли визначенню та уточненню педагогічної символіки поета.

Соціальну несправедливість, гніт, усе, що руйнує долю народу, поет відтворював як аморальний імператив.

Педагогічна думка Шевченка, означена у виданні “Кобзаря” 1910 р., потерпала, як і сам зміст, від деформацій у пізніших виданнях, що спричинювались ідеологічною коректурою його творів.

Наприклад, у виданні В. Доманицького (вірш “Любов Господня благодать”) подано:

*Не завидуй же нікому,
Дивись кругом себе:*

*Нема раю на всім світі,
Хіба що на небі!”*

У виданні 1960 р. (Київ):
*Нема раю на всій землі,
Та нема й на небі!*

На жаль, у виданні 2011 р. така деформація збережена.

Кобзар свідомо і несвідомо адресує свою поетичну педагогіку народові. Зміст поезії навчав історії, патріотизму, мудрості, моральності, добра, теплоти, любові до матері, до дитинства.

Уже перші поезії, збагачені історичністю поглядів і світоглядом, любов'ю до України, її регіонів, об'єднали народні прагнення до з'ясування ідеї про рідну мову; об'єднали все українське, навіть за межами України (С. Русова).

Київ для українського народу був святим місцем, оскільки там зосереджувалася духовна велич, надія, за якою здалека ходили на прощу:

Дивлюся я, а сам млію.

Тихо задзвонили

У Києві, мов на небі. (“Варнак”)

Красу й духовність Києва, його мальовничі куточки художник і поет Шевченко продемонстрував народові, чим сформував і патріотизм, і любов до краю. У рефлексії Шевченка співвідносився мистецький і поетичний талант із педагогічним громадянським обов'язком.

“Яке хороше життя поета, коли б він міг бути тільки самим поетом і не бути громадянином!” – писав Шевченко 1859 року. Цим він висловлює розуміння свого місця, відповідальності за все, що несе поезія в народ (із А. Козачківського).

Воля – виховний ідеал українського народу, цінність української соціальної і педагогічної традиції. І Шевченко використовує це як соціософський, педагогічний ідеал, як педагогічний термін.

Тогочасна історіографія і літературна традиція впливала на трактування ним минулого України. Зокрема на формування ранніх історичних поглядів Шевченка вплинула “История русов”. Та важливо й те,

що Шевченків образ історичного минулого ґрунтувався на народних уявленнях про Запорізьку Січ і козацтво. Через дослідження народної пам'яті усвідомлював поет перекази, пісні і думи. Їх зміст відповідав прагненням поета возвеличити героїчну боротьбу народу за волю.

У повісті *“Прогулка с удовольствием и не без морали”* (1855 р.) Коліївщину Шевченко оцінював як прагнення народу до справедливості, пишався тим, що його земляки *“... навіть першу французьку революцію перевершили”*.

У повісті *“Варнак”* змальовано образ кріпака, сироти Кирила, який, виконуючи обов'язки слуги в панського сина, вивчив французьку і німецьку мови.

Прагнув до знань і солдат Туман, зображений у повісті *“Прогулка с удовольствием и не без морали”*, який навчився грамоти у маленької дівчинки; і міщанин Трохим із цього ж твору, який спромігся до вивчення фізики.

Крізь рядки своєї творчості, як справжній пророк, Шевченко вказував на майбутній шлях політичного і культурного розвитку України.

У галузі політики – це ідея самостійної України, оскільки *“в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля”*. Разом із тим поет проголошував, що воля дається лише завдяки праці над звільненням, боротьбі за неї.

У закликах поета звучить висока педагогіка, глибокий патріотизм:

“Любіте Україну, Україну любіте”;
“Любіть її во время люте”;
“Я так її, я так люблю мою Україну убогу”.

Шевченко навчав любові й пошани до кращих національних традицій, співвідносячи їх із пам'яттю про матір:

*Бо, хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.*

Відповідно поет плекав надію і про органічне засвоєння кращих надбань чужих культур:

*Не дуріте самі себе,
Учите, читайте!*

І чужого научайтесь

І свого не цурайтесь...

У творах поета звучить ідея, що чесноти простого народу, споріднені зі справжнім духовним аристократизмом, були виховані не школою, а народною ментальністю.

Непересічна особистість поета сприймає світ, вітчизну, Україну як матір за своїми християнськими, громадянськими критеріями.

Ця народна традиція сприяла тому, що Шевченко був педагогом, який сів і вирощував, надихав на духовність інших. І Бога (*“Єдиний на світі”*) він возвеличував до педагогічного ідеалу, сили, яка врятує людство від морального і духовного спустошення, збідніння душі і серця.

Про що б не розповідав, не описував, до якої б теми поет не звертався, ім'я Бога йде поруч із ним, але найголовніше – він має Бога в душі та серці. Поет не обходить без імені Бога у своїх творах: *“Не нарікаю”, “Молитва”, “Марія”, “Ісаія. Глава 35”, “Юродивий”, “У нашім раї на землі”, “Та не дай, Господи, нікому”, “Лілея”* тощо.

Уся творчість Шевченка проінята духом християнської релігії. У *“Кобзарі”* є декілька творів, написаних на релігійні теми, є віршовані переклади псалмів. Усі вони відзначаються високим релігійним піднесенням, а деякі навіть нагадують молитви або релігійні гімни.

Шевченко, згадуючи Бога, звертається до нього за порадою, допомогою. При цьому в поняття *“Бог”* інтегрує і сукупність загальнолюдських педагогічних цінностей – добра і правди як постійних і святих імперативів життя. Троїстий духовно-педагогічний ідеал Бога, Добра і Правди вважається цінним джерелом духовності, важливим надбанням людства. Таке розуміння було важливим і послідовним для поета.

Зворушливо говорить він про жінку-матір, Богородицю:

*І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї матері святої,
Що в мир нам Бога принесла...*

Христова віра спричинила ідею братерства народів, проповідувала всесвітній мир і любов. Усе найкраще, найцінніше, найдорожче, що є на світі, святу правду, добро поет пов'язує з Богом. Закликаючи поляків до щирої дружби з українцями, поет хоче, аби "іменем Христа" оновити "наш тихий рай" (1850).

Моральне мислення було найважливішим у світоглядних орієнтаціях Шевченка. У філософії життя, що відповідала потребі душі, митець відводив християнству в його чистому, як "Слово істинного Бога", вигляді знакове місце.

Для поета Бог не був абстракцією, а особистою силою, до якої він звертався і в години туги й болю, і милуючись довкіллям, природою, і захоплюючись людьми.

Природа – творіння Боже, і Шевченко завжди бачить Бога в природі: *"Там синє море виграває, хвалить Бога"*.

Любов до України у Шевченка співвідноситься з любов'ю до Бога: *"Я так Україну люблю... за неї душу положу"*.

З особливою яскравістю це поєднання віри в Бога й любові до Батьківщини виступає в Шевченковому наслідуванні псалмам. Поет, не порушуючи релігійного тону псалмів, переробляє, надавши їм суто українського змісту. Релігійний тон псалмів не знижується, а проголошується як найвищий пафос. Автор звертається також до Бога, будучи переповненим болю і гіркої образи за долю свого народу.

Педагогічною аксіомою поета стали почуття, пов'язані з гарячою вірою у майбутнє торжество добра і правди. За цією тематикою написані твори, що входили до каталогів шкільних бібліотек (поема "Марія", "Світе тихий", "Неофіти"), вивчались у школах для дорослих, читались у народних аудиторіях. Твори навчали високому почуттю, звільненому від марновірства, лицемірства, сприяли духовному розвитку.

С. Русова відзначала, що просвітницька інтелігенція України, прогресивна педагогічна думка й освітянство черпали з теоретичної спадщини Т. Шевченка, як із "книги життя", "ясний, простий, глибокий етичний початок" [11].

Тарас Григорович мріє про створення нової школи: *"О, школо, школо, як би тебе швидше перешколити!"* – говорить він у повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали". І впевнено зауважує: *"Я знаю, як це робити..."*

Використання різноманітних джерел дозволяє усвідомити, як Т. Г. Шевченко уявляє собі завдання і зміст освіти.

"Загальна грамотність у народі – величезне добро", – стверджує Шевченко в повісті "Капитанша". Автор говорить із повагою про сподвижників народної освіти. Він знав і світовий, і вітчизняний педагогічний досвід. Дослідники вважають, що Шевченко був знайомий з виданою у Петербурзі 1845 року книгою Йосифа Гумеля "О способе взаимного обучения по системам Белля, Ланкастера и других".

У 1819 р. в Петербурзі було видано написане М. І. Гречем "Руководство ко взаимному обучению". За цим посібником працювали вчителі ланкастерських шкіл в регіонах України. Відкриті в Києві, Харкові, Чернігові школи взаємного навчання дотримувалися вказівок згаданого посібника.

Ланкастерські школи створювалися не лише в містах, а й у селах. Відомо, наприклад, що на початку 30-х років ХІХ століття в Харківській губернії існувала Бабаївська сільська ланкастерська школа.

Шевченко висловлював повагу до людей, ідеї яких зосереджувалися на поширенні письменності в народі. Висловлював занепокоєння, що на шляху до знань народу були непереборні перешкоди, бо ніде було вчитися ні дітям, ні дорослим.

Шевченко розуміє психологію простої людини, яка взялася за читання, обґрунтовує мотивацію читальських інтересів.

Проста людина шукає в книзі насамперед розуму. Вона з благоговін-

ням сприймає книжну мудрість, намагаючись самостійно збагнути зміст знань, які принесуть користь.

У 1857 р. була надрукована „Граматка” П. Куліша, яку Т. Шевченко оцінив, як “... перший вільний промінь світла, що може проникнути у задушену попами невольницьку голову” [20].

Харківські студенти на чолі з О. Потебнею створили раду недільної школи. Вони опрацьовували й узагальнювали проблемні питання освіти, зверталися у листах до Т. Шевченка і П. Куліша із проханням допомогти навчальною літературою українською мовою [5].

Серед рекомендованих видань художньої літератури – зарубіжна та російська класика. Твори Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Вовчка були першочерговими.

“Буквар” Т. Шевченка став першою читанкою “для самоуків”, а альбом “Живописна Україна” – “очікуваним художницько-науковим підручником для освідмлених верств”.

“Букварь Южнорусский”, упорядкований Т. Шевченком, законодавчо довів його роль як батька нації, його просвітницьких начал.

Посібник для навчання грамоти українською мовою у недільних школах поет уклав у 1860 р. і видав тиражем 10000 примірників. Окрім приказок і прислів'їв, Т. Г. Шевченко в розділі для читання вводить дві великі думи: “Про пирятинського Поповича Олексія” та “Про Марусю Богуславку”. Перша – дума, яку дуже любив Кобзар за високий гуманізм, загальнолюдську мораль, насиченість історичними подіями та часто цитував у своїх творах.

Маруся Богуславка – легендарна постать, яка, можливо, мала свій конкретний прообраз, подібно до Марусі Чурай.

Автор букваря переслідував ідею, висвітлюючи характер, душу працелюбного, волелюбного народу.

Шевченко-педагог виступив апостолом правди. Він вважав, що правда – стрижнева основа всього, що людина, створена не для того, аби не-

правді поклоняться: “скрізь неправда, де не гляну” або “... Щоб навчилися путями добрими ходити”.

Поняття „моральність” як педагогічна цінність термінологічно уніфікується в Шевченка із поняттям „гріх”. Гріхом вважається порушення народної традиції, честі. Хоча іноді його слід трактувати духовно.

Покоління українців зростали, виховувалися на читанні вголос “Четї Мінеї” Дмитрія Туптала. Читання з дідом “Мінеї” було першою духовною та загальноосвітньою школою і для Тараса [8].

Дід Іван віддав Тараса до кирилівського помічника-управителя хлопчиком для доручень. Тому сподобався кмітливий і допитливий помічник. Найперше Шевченко засвоїв не українську, навіть не російську, а польську мову.

Баронеса Софія Григорівна Енгельгардт побачила в Тарасові не бидло, а людину. Це вона навчила його читати й писати російською, розуміти французьку мову.

У вірші “І досі сниться” (1850 р.) дід готовий забути біля онука про те, що на світі є лихо:

*І досі сниться: під горою,
Між вербами та над водою,
Біленька хаточка. Сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внуца...
І усміхається, і стиха
Промовить нишком:
– Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги?*

Поет, спираючись на життєвий досвід, переконаний, що важливою цінністю є родинна любов, благо і добро, яке народжується і міцніє у справжніх родинних стосунках.

Повага до батьків виховується і реалізується потребою благословення: “Благослови, кажуть, батьку” (“Гайдамаки”).

Шевченко відає пошану і повагу жінці-матері, яка гідно виконує свої материнські обов'язки, оточуючи ласкою і піклуванням своїх дітей:

*Слово мамо. Великеє,
Найкраще слово!*

Як і М. Гоголь, М. Вовчок та інші письменники, Шевченко звертав увагу суспільства на поганий стан жіночої освіти і виховання. Він наголошує на потребі розглядати освіту жінки, її зміст як цінність особистості.

“Ледве-ледве поблагословила мати доню” ((“По вулиці вітер віє”). Змальовує матір, яка, благаючи за сина (його забрали в солдати, зруйнувавши материнську мрію), ставить свічку:

*Та Пречистій поставила
Свічку за сина...*

а щоб йому всі святії

Талан-долю слали,

— молитися мати, не маючи іншої можливості турбуватися про долю сина.

Шевченко визнає ту матір, яка добре усвідомлює і з усією відповідальністю виконує свої обов'язки, перебуваючи постійно “З своїм дитяточком малим”.

Шевченко зневажливо пише про жінок, які нехтують своїми материнськими обов'язками (повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали”, “Музикант”).

Користується пошаною в поета та мати, яка любить своїх дітей і піклується про них.

Зміст спадщини Шевченка заслуговує ґрунтовного філософсько-антропологічного дослідження, що сприятиме визначенню місця педагогічного у діалогах людини з Богом (за Шевченком), людини з долею, людини із чеснотами.

Хоробрість в українській виховній традиції зазвичай співвідноситься з ідейністю.

Саме ця педагогічна риса властива героям Шевченкових творів, оскільки невіддільна від його образу. Герої віршів і поем мужні і людяні, а не люті й жорстокі.

У поемі Шевченка „Гайдамаки” Гонта вбиває своїх синів тому, що він поклявся мстити католикам, і тому, що його діти виростили і були б католиками, а отже, ворогами на тому етапі

історії українського народу, за волю якого він клявся боротись.

Шевченко через поезію відкриває трагічні сторінки історії України, коли соціально-педагогічною цінністю була ідея свободи, але ідея свободи нації вимагала жертв.

Водночас Шевченко з розумінням описує тугу батька за дітьми. Передаються психологічні переживання Гонти під час убивства дітей і велика туга в серці та любов до них:

... сини мої,

горе мені з вами!...

Поцілуйте мене, діти,

Бо не я вбиваю, а присяга!

Патріотичні цінності народу, за Шевченком, виступили всупереч батьківській любові, всупереч ідеї педагогічного загальнолюдського гуманізму:

Простіть, сини! Я прощаю,

Що ви католики.

Із творів Шевченка звучить філософія душі, обов'язку виховання, закладена традицією народу. Персонажі творів часто плачуть і в радості, і в горі. У цьому можна вбачати сентиментальність, що поляризує з мужністю.

Запорожці часто сумували й тужили. Але вся Європа знала їх хоробрість. Майбутнє суспільство Кобзар уявляє як велику вільну сім'ю, де *“оживе добра слава, слава України і світ ясний невечерній тихенько засяє”*.

Звернення до Богородиці задля захисту — це не лише особиста ідея, думка православного Шевченка. Це історія народу, який шанує свою землю і народ, за яких заступається і яких оплакує Божа Матір: *“Плакали, і з ними заплакала Матір Божа словами святими”*.

Філософія виховання, освіти співвідноситься з ідеєю правди, патріотизму, непримиренності з кривдою, приниженням людини.

Шевченко вірить, що кінець кінцем правда переможе.

Встане неправда, встане воля.

Це вияв безмежної палкої любові до землі, за яку в XVI—XVII ст. наші предки без страху йшли на муки і смерть.

Через творчість Шевченка прослідковується також історія освіти.

Тарас Шевченко.
„Діти М. І. Кейкуатова”, 1847,
24x24 см

У думках ідеться про високу культуру українського суспільства, коли козаки Святе письмо знали, уміли читати, писати, пам'ятали народні колискові та історичні пісні, шанували віру своїх пращурів.

Любов до дітей поет виводить як цінність ментальності українського народу. „Нічим не можна так швидко задобрити мого українського земляка, як пригорнути його дитину”, – пише Шевченко в російській повісті „Княгиня”.

Поет стверджує, що
*У нашім раї
на землі
Нічого кращого
немає,
Як тая мати
молодая
З своїм дитячочком малім.*

Тарас Шевченко.
„Байгуші”, 1853

Зразком розуміння дитини, її психології був великої душевності вірш, написаний Шевченком на Кос-Аралі (1849):

*На великдень, на соломі,
Против сонця, діти
Грались собі крашанками
Та й стали хвалитись
Обновами...*

*Одна тільки
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукава...*

Сирітка відчуває потребу бути, як усі, похвалитися тим, що відбулося в день свята і збентежило її сирітську душу. Дівчинка радісно повідала, що вона “в попа обідала...”:

*А я в попа обідала,
Сирітка сказала.*

Відчуття психології дитини, глибоке розуміння її стану дозволило поетові відтворити переживання сироти.

Глибоке знання дитячої психології знайшло своє відображення не лише в поезії і повістях Шевченка, а також в його мистецьких творах.

Картини про дітей посідають певне місце в українському образотворчому мистецтві, але не завжди знані в педагогічному процесі школи.

У Шевченка було багато малюнків із зображеними на них дітьми. Діти змальовані на полотнах: „Циганка-ворожка”; „Хлопчик з собакою в лісі”; Автоілюстрація до поеми „Слепая”; „Хата вдови на Україні”; „Селянська сім'я”; „На поселенні”; „Діти Репніних”; Автоілюстрація до поеми „Невольник”; „У Києві”; „У Решетилівці” (дві роботи); „Діти Кейкуватих”; „Селянське подвір'я”; „Художник на селі за роботою”.

Присутні діти і на малюнках Т. Г. Шевченка періоду його перебування на засланні. Зокрема це такі малюнки: „Форт Кара-Бутак”; „Фортеця Ігриз-Кала”; „Укріплення Раїм”;

„Кибитка казахів на березі Аральського моря”; „Ускова з дитиною”; „Благословіння дітей”; „Казашка над ступою”; „Хлопчик-натурник”; „Державний кулак”; „Хлопчик, який грається з кицькою”; „Байгуші”; „Казахський хлопчик дрімає біля груби”; „Щасливий ловець”; „Хлопчик” (намальований вугіллям, крейдою і олівцем).

Характеристика його образотворчої, як і поетичної спадщини про дітей збагачена художнім і психологічним змістом, продукує міркування про педагогічні, етнографічні, народознавчі, наукові цінності.

Вірші Шевченка проймають любов'ю до природи, глибоким відчуттям її краси, у спогляданні за якою поет знаходить і навчає знаходити хоч тимчасове заспокоєння від своїх страждань з приводу неправди, що є в Україні.

Естетична освіта, на думку Т. Г. Шевченка, рід дуже потрібна для дівчат. Про дівчат, які мають естетичний смак, люблять музику, пісні, розуміють і відчувають красу природи, Тарас Григорович дуже схвально пише в повісті „Музикант”:

“Початкове... виховання повинно вбачати в дитячі не чиновника, не поета, не ремісника, але людину, яка могла б згодом бути тим чи іншим, не перестаючи бути людиною”.

Подібно до європейських і вітчизняних педагогів, просвітитників XVIII–XIX ст., Шевченко вірив у те, що за собою виховання можна змінити людину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Світанок Європи / В. П. Андрущенко. – К.: “Знання” Україна, 2011. – 1099 с.
2. Андрущенко Т.І. Святее сонечко загляне / Т.І. Андрущенко. – К. – Львів: Афіша, 2003. – 95 с.
3. Андрущенко Т.І. Малярство під фанеру // Дзеркало тижня – 2005. – № 8 (5 березня).
4. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава: Ред. газета “Полтавський вісник”, 1994. – С. 147–153.
5. Вовк Л. П. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості) / Л. П. Вовк. – К.: Просвіта, 1998.
6. Вовк Л. П. Історія освіти і педагогіки у загальній, методологічній і професійній культурі майбутнього вчителя: посібник-коментар із пропедевтики вивчення історії педагогіки / Л. П. Вовк. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 332 с.
7. Голубенко І.О. Русифікація України і український культурний процес у XIX ст. // Березиль. – Харків, 1994. – № 1–2. – С. 126–160.
8. Городівська Н. Г., Городівський В. М. Буквар Т. Г. Шевченка // Початкова школа. – 1984. – № 3.
9. Іларіон Святий, Дмитрій Туптало, його життя і праця / Іларіон Святий. – Вінніпег, 1960.
10. Народні пісні на слова Тараса Шевченка. – К., 1961. – 239 с.
11. Огієнко І. Тарас Шевченко / І. Огієнко. – К.: Наша культура і наука, 2002.
12. Русова С. Новая книга жизни // Народный учитель. – 1907. – № 3.
13. Скільський Д. Освітньо-виховний ідеал Т. Г. Шевченка // Рідна школа. – 1997. – № 3–4. – С. 18.
14. Тарас Шевченко. Поезії. Відтворене видання 1927 р. – К.: Видавничий дім, 2003. – 367 с.
15. Українська педагогіка в персоналіях: у двох книгах: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / За ред. О. В. Сухомлинської. – Кн. перша. – С. 258–266.
16. Ушинский К. Д. Сочинения / К. Д. Ушинский. – Т. 2. – АПН РСФСР, 1948. – С. 557.
17. Федоренко Д. П. Т.Г.Шевченко і народна педагогіка // Рідна школа. – 1993. – С. 58–59.
18. Чавдаров С. Педагогічні ідеї Шевченка / С. Чавдаров. – К., 1953.
19. Чавдаров С. Х., Грищенко М. Тарас Григорович Шевченко і народна освіта / С. Х. Чавдаров, М. Грищенко. – К., 1961.
20. Шевченко Т. Г. в документах і матеріалах. – 1980.
21. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: в 6-ти томах. – Т. 6. – К., 1964.

Татьяна Андрущенко, Людмила Вовк Педагогическое Шевченковедение

В статье идет речь о педагогических идеалах Тараса Шевченко, которые раскрываются в его личностных поэтических авторских ценностях: Бог, Украина, Правда, Мать, Семья, Любовь, Воля, Истина. Шевченковедение – аксиологическое.

Стихотворения Шевченко проникнуты любовью к природе, глубоким ощущением ее красоты. В созерцании ее поэт сам находит хоть временное успокоение от своих страданий по поводу неправды, что делается на Украине, и учит этому других. Шевченко верил в то, что средствами воспитания можно изменить человека.

Ключевые слова: педагогические идеалы, аксиология, философия жизни, личностные поэтические авторские ценности.

Tatyana Andrushenko, Ljudmila Vovk Pedagogical Study of Shevchenko

In the article, the question brings up about the pedagogical ideals of Taras Shevchenko which are to be his personal poetic author values: God, Ukraine, True, Mother, Family, Love, Will, Truth. Study of Shevchenko is axiological.

Shevchenko poems are imbued with love to nature, with deep feeling of its beauty. In its contemplation the poet finds but a temporal calming from suffering pertinent to untruth that is done in Ukraine, and teaches others to feel it. Shevchenko believed that it is possible to change a man by education facilities.

Key words: pedagogical ideals, axiology, philosophy of life, personal poetic author values.